

MODERNISEERUV KROONUKÜLA LIIVIMAAL 19. SAJANDIL

Kersti LUST

Ajalooarhiiv, Liivi 4, 50409 Tartu, Eesti; kersti_1@ut.ee

Artiklis analüüsitakse Liivimaa kroonuküla näitel kolme teguri – riigivõimu, mõisniku ja talupoja – rolli agraarümbekorraldustes. Seal kulgesid uuendused paljuski teistel alustel kui eramõisates. Vaatluse alla on võetud talurahva emantsipatsiooni kaks olulist etappi: üleminek raharendile ja talude päriseksostmine. Raharendile ülemineku käik kroonukülas näitab, et õigus on neil, kes rõhutavad mõisnike vastumeelsust agraaruenduste suhtes ja riigivõimu keskset osa nende elluviimisel. Üleminekut kujundasid riigi poolt ettekirjutatud seadusenormid. Taluperemeeste kohatine ettevaatlikkus raharendile üleminekul pole seletatav loomumase alalhoidlikkusega, vaid majanduslike oludega. Samuti ei kinnita talude väljaostu analüüs väidet, justkui olnuks talurahva üldhoiak talude päriseksostmisel algul eitav või umbusklik.

19. sajandi teisel poolel alanud eesti ühiskonna ümberkujunemist tähistatakse sageli terminiga *moderniseerumine*. Agraarsektoris tähendas see kapitalistlike suhete kehtestumist põllumajanduses ning talurahva järkjärgulist emantsipeerumist. Muutus põllumajanduses on Eesti kontekstis üsna üksmeelselt hinnatud niisama oluliseks või isegi olulisemaks kui tööstuses.¹ Agraarsektoris on omakorda rõhutatud raharendile ülemineku, ent veelgi enam taluomanike kihi tekke tähtsust.

Talurahva emantsipatsiooni historiograafia keskseks probleemiks on jätkuvalt, kes oli agraarümbekorraldustes initsiaator, milline oli mõisnike ja talupoegade valmisolek ja suutlikkus uuendustega kaasa minna ning missugust osa etendas seejuures riigivõim. Baltisakslaste tööd annavad üsna ühese vastuse: kogu initsiatiiv lähtus rüütelkonnast, tsaarivalitsuse sekkumist siinsetesse oludesse hinnatakse pigem negatiivseks.² Talurahvas on nende vaateväljast kõrvale jäänud. Eesti rahvusliku ajalooteaduse tekkides hakati teemat käsitlema eestlaste seisukohast, talu-

¹ Kokkuvõtet sellel teemal kirjutatust vt **Pirsko, P.** Talud päriseks: protsessi algus müüjate ja ostjate pilgu läbi. – Rmt: Seltsid ja ühiskonna muutumine. Talupojaühiskonnast rahvusriigiks. Toim E. Jansen, J. Arukaevu. Tartu; Tallinn, 1995, 97.

² **Tobien, A.** Die Agrargesetzgebung Livlands im 19. Jahrhundert. Bd. 1–2. Riga, 1911.

rahva rahulolematusele ja võitlusele oma õiguste eest omistati oluline mõjujõud.³ Nõukogude ajalookirjutus nägi klassivõitluse teooriast lähtudes agraarreformide läbiviimisel peamist liikumapanevat jõudu talupoegade antifeodaalses võitluses.⁴ Mõisnike loomupärasel alalhoidlikkust ja vastumeelsust talurahvareformide suhtes sai ületada kesk võimu jõulise sekkumisega. Vastureaktsioonina Nõukogude Eestis kirjutatule on viimasel kümnendil pöördutud tagasi baltisaksa ajalookirjutuses domineeriva kontseptsiooni juurde. Kogu talurahva vabastamine olevat toimunud “eelkõige aadli poolt talurahva eestkostest lahtiütlemise teel”.⁵ Talupojakesksele ajalookirjutusele heidetakse ette mõisnikkonna mõju alahindamist või suisa eitamist. Mõistagi pole kogu mitmekesine historiograafiline pärand taandatav eeltoodud skeemile, kuid tahtes üldistada ja välja tuua põhisuundumusi, tuleb eripärasid vähem rõhutada ja tegelikkust lihtsustada.

Järgnevas püütakse analüüsida kolme teguri – riigivõimu, mõisniku ja talupoja – rolli Liivimaa kroonuküla näitel. Vaatluse alla on võetud üleminek raharendile ja talude päriseksostmine.

Nimetatud protsessid kulgesid kroonukülas paljuski teistel alustel kui eramõisates. Riigimõisates reglementeeriti instruksioonide ja korraldustega nii teotööl raharendile ülemineku kui ka talude päriseksostmise ajalist kulgu ning normeeriti rendi ja väljaostumaksu suurust. Seevastu eramõisates kehtinud vabalepingu põhimõte jättis ainuüksi mõisniku otsustada, kas talud raharendile üle viia või mitte, kas talusid päriseks müüa või mitte, ja kui, siis millistel tingimustel. Seadusetekstis lubatud muutuste ellurakendamisel oli kroonutalupoegadel otsustamisõigust tunduvalt rohkem kui nende seisusekaaslastel eramõisates. Seetõttu pakub just kroonuküla uurimine hea võimaluse otsida vastust küsimusele, milline oli talupoegade tahe ja suutlikkus seadusenormidega võimaldatud uuedustega kaasa minna.

Kuni 1840. aastate alguseni põhines raharent ainuüksi mõisavaldajate ja talupidajate vastastikusel kokkuleppel, kusjuures rendi maksimaalmäär oli kindlalt fikseeritud. 1841. aasta seadus kroonuvarade uuest valitsemiskorrast Balti kubermangudes andis võimaluse viia talupoegi üle raharendile, kui nad ise sellega nõustuvad ja kroonu sissetulekud sel moel kasvavad. Eesti- ja Kuramaal ning Saaremaal kehtinud 1845. aasta reguleerimisinstruksiooni kohaselt lubati raharendile üle viia need talud, mille peremehed mõisate vakantseks muutudes avaldasid soovi minna üle raharendile kas tervete kogukondadena või üksikult tingimusel, et nende majapidamiste majanduslik kandvus seda võimaldas, ja mõisakeskustest enam kui kümne versta kaugusel asunud talud.⁶

³ Professionaalse ajalookirjutuse seisukohalt võib teedrajavaks pidada Hans Kruusi uurimusi. Vt nt **Kruus, H.** Eesti ajalugu kõige uuemal ajal, I. Tartu, 1928.

⁴ **Kahk, J.** Eesti talurahva võitlus vabaduse eest. Tallinn, 1962; **Kahk, J.** Murrangulised neljakümnendad. Tallinn, 1978.

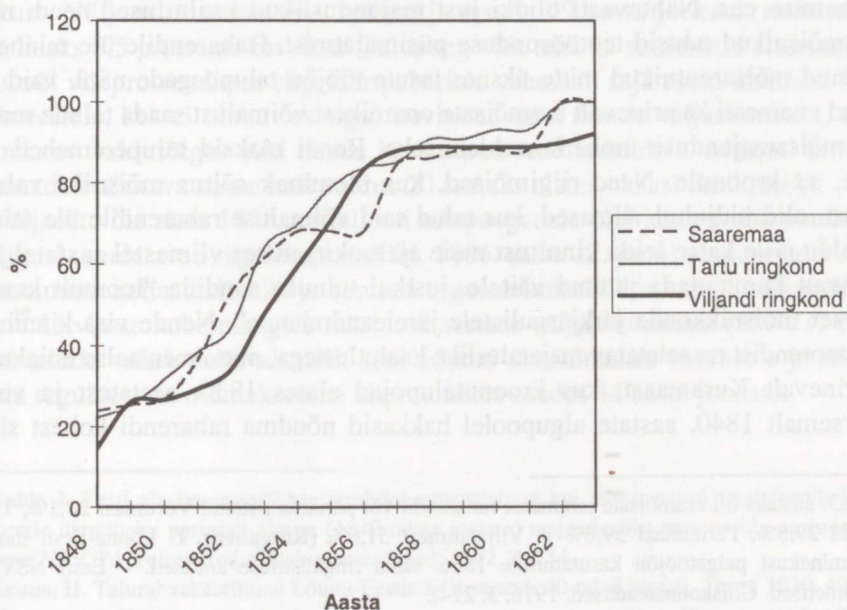
⁵ **Laur, M., Pirsko, P.** Eestkostest vabanemine. Agraarsuhetest Eestis 18.–19. sajandil. – Rmt: Rootsi suurriigist Vene impeeriumi. (Eesti Ajalooarhiivi toimetised, 3 (10).) Tartu, 1998, 188.

⁶ **Lust, K.** Uuenev Saaremaa kroonuküla. (Eesti Ajalooarhiivi toimetised, 10 (17).) Tartu, 2003, 61.

Instruktsioon 31. oktoobrist 1846⁷ sätestas, et kõigis vakantseks muutuvais mõisais, sõltumata reguleerimistöde (nii nimetati maakorraldustöid) tulemuslikkusest, tuli taluperemeestelt küsida, kas nad soovivad üle minna raharendile. Vastavasisulise deklaratsiooni alusel võis seda teha kas kogukonniti ühiskäenduse põhimõttel või ühekaupa. Neis mõisates, kus selleks ajaks oli suudetud reguleerimisega lõpule jõuda, tuli hakata tasuma hindamistulemuste põhjal fikseeritud renti; neis, kus reguleerimistööd olid veel tegemata, kujundasid rendihinna kroonuametnikud lähtudes kohalikest oludest. Ülejäänud mõisates aga jäi rendivorm sõltuma mõisavaldaja ja talupoegade omavahelisest kokkuleppest.

Laiaulatuslikum kroonutalude üleviimine raharendile sai alguse ülalnimetatud instruktsiooni kehtestamise järel. Erilise kiirenduse sai raharendile üleminek eesti keelses Liivimaal 1850. aastate esimesel poolel (joon 1). 1855. aasta lõpuks ulatus raharendil olevate kroonutalude osakaal 70 protsendini. Üleminek jõudis enam-vähem lõpule 1860. aastate keskpaigaks, samas kui eramõisates küündis raharendile siirdunud talude osakaal vahetult enne üleminekuaja reglementeerimist 1865. aastal⁸ ainult Viljandimaal 50 protsendini, ülejäänud maakondades oli vas-

Joon 1. Raharendile üleviidud kroonutalude osakaal protsentides. Allikas: Latvijas Valsts vēstures arhivs, f 185, n 9, s 447.

⁷ Российский Государственный Исторический Архив (RGIA), f 384, n 3, s 1511.

⁸ Liivimaa kubermanguvalitsuse patendiga 14. maist 1865 keelati teorendilepingute sõlmimine ja varem sõlmitud lepingud kaotasid kehtivuse 1868. aastast.

tav näitaja veelgi madalam⁹. Kroonuvaldustes oli ülemineku tempo kõigis eesti-keelse Liivimaa maakondades ühesugune. Samuti ei erine raharendile ülemineku ajaline kulg Kuramaal Liivimaa omast.¹⁰

Ehkki erinevalt läänekubermangudes 1844. aastal kehtestatud seadusest ei nõudnud protsessi kiirendamiseks Balti kubermangudes 1846. aastal välja antud instruksioon kroonumõisates kohustuslikku raharendile üleminekut, oli tsaarivalitsuse surve teorendi kaotamiseks ja raharendi sisseadmiseks tugev. Riigivõimu huvi talude raharendile ülemineku vastu johtus paljuski asjaolust, et mõisateo asendamine talupoegade poolt otse kroonule makstava raharendiga aitas suurendada riigi sissetulekuid. Kuramaa kroonumõisaid uurinud Heinrihs Strods on osundanud ka neile juhtudele, kus kroonuametnikud raharendi küsimuses pigem mõisnike kasusid silmas pidasid, kui võtsid arvesse talurahva soove üle minna raharendile.¹¹ Liivimaalt pole materjale, mis kinnitaksid eeltoodud väidet. Ennem avaldati talupoegadele survet, et nad raharendilepingud vastu võtaksid.¹²

Kuidas suhtusid teorendi kaotamise mõisarentnikud? Läti ajaloolased Heinrihs Strods ja Melita Svarāne on Kuramaa olusid uurides jõudnud järeldusele, et mõisarentnikud ei tahtnud sugugi loobuda talupoegade teotööst.¹³ Kuramaa mõisarentnike vastuseisu raharendile on H. Strods seletanud hirmuga sissetulekute vähenemise ees. Nähtavasti olidki just majanduslikud kaalutlused need, mille tõttu mõisnikud tahtsid teotöösunduse püsijätkmist. Raharendile üle minnes ei kaotanud mõisarentnikud mitte üksnes tasuta tööjõu talupoegade näol, vaid neil polnud enamasti ka erinevalt eramõisate omanikest võimalust saada talude rendist raha mõisamajanduse ümberkorraldamiseks. Rendi maksid taluperemehed renteisse, s.t kroonule. Need riigimõisad, kus üleminek sõltus mõisnike valmisolekust, olid üldjuhul viimased, kus talud said võimaluse raharendile üle minna. Eelõeldu pole katse leida kinnitust meie ajalookirjutuses viimastel aastatel juba korduvalt kummutada püütud väitele, justkui tulnuks sundida "loomult konservatiivset mõisnikkonda järkjärgulistele järeleandmistele". Nende visa kinnihoidmine teorendist on seletatav majanduslike kaalutlustega, mitte mentaalse hoiakuga.

Erinevalt Kuramaast, kus kroonutalupojad alates 1830. aastatest ja veelgi aktiivsemalt 1840. aastate algupoolel hakkasid nõudma raharendi kohest sisse-

⁹ 1863. aastaks oli eramõisate talumaast raharendil või päriseks ostetud Võrumaal 28,1%, Tartumaal 29,5%, Pärnumaal 39,6% ja Viljandimaal 51,6% (Rosenberg, T. Lõuna-Eesti mõisate üleminekust palgatööjõu kasutamisele 1866. aasta ringküsitluse andmeil. – Eesti NSV TA Toimetised. Ühiskonnateadused, 1976, 3, 274).

¹⁰ Строд Г. Переход к использованию наемной рабочей силы в казенных имениях Курляндской губернии в 40–50-х годах XIX. – Rmt: Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы, 1965. Москва, 1970, 302–303, 305.

¹¹ Samas, 299.

¹² Ajalooarhiiv (EAA), f 2054, n 1, s 1296, l 3–4; s 1864; f 2418, n 1, s 183; Latvijas Valsts vēstures arhīvs (LVVA), f 185, n 11, s 57, l 13–14.

¹³ Строд Г. Переход, 299–300; Сваране М. Социальная психология латышских крестьян в период становления капитализма (30–60-е годы XIX века). – Rmt: Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы, 1970. Рига, 1977, 157–166.

seadmist ja kus tuli ette juhtumeid, et raharendist keeldunud mõisarentnikud taluperemeeste initsiatiivil minema aeti ja asendati uutega, kes nende nõudmised rahuldasi, oli taluperemeeste suhtumine rendivormi muutmisse eestikeelsel Liivimaal märksa ettevaatlikum. Mitmes Võru- ja Tartumaa mõisas keelduti raharendile üle minemast.¹⁴ Samas pole põhjust kahelda talurahva soovis vabaneda mõisasundusest. Lootsid ju 1840. aastate keskel usku vahetanud talupojad seeläbi pääseda eeskätt mõisateost.¹⁵ Taluperemeeste tõrksus raharendi suhtes tulenes majanduslikust kehvusest. Ehkki eramõisate talupoegadega võrreldes oli rendi tasumine kroonutalupoegade jaoks hõlpsam, nõudis rendiraha leidmine kohati neiltnki suurt jõupingutust. Mitte kõikjal polnud soodsaid tingimusi talude kauba- tootluse kasvuks ja uute tuluallikate leidmiseks.

Õigus kroonuvaldustes talumaid välja osta anti eksperimendi korras riigivarade ministri otsusega 25. novembrist 1859¹⁶, ent peagi hakkas väljaostu takistama läbiviimata reguleerimine¹⁷. Senati ukaasiga 10. märtsist 1869 sätestati kord, mille alusel sai talumajapidamisi päriks osta 1886. aastani.¹⁸ Talumaade väljaostuhind määrati kindlaks kroonuvaldustes tehtud ulatusliku ning pikaleveninud reguleerimistö tulemuste alusel. Ostuhinna aluseks oli nelja protsendiga kapitaliseeritud aastarent, mis moodustas 25–33 protsenti maa hindelisest aastasissetulekust. Väljaostusumma võis kohaostja tasuda 49 aasta jooksul, makstes iga aasta lisaks 5,5 protsenti kasvikut. Talupoeg võis teha ka suuremaid sissemakseid rahas või viieprotsendistes riigiväärtpaberites vähemalt saja rubla ulatuses. Neile peremeestele, kes ei olnud (esialgu) huvitatud oma maade väljaostmisest, tagati pärandatav valdusõigus seni nende käes olnud rendikohtadele. Määrati kindlaks talumaadelt nõutava aastarendi suurus 20 aastaks alates ukaasi ilmunisest.

Väljaost võis alata 1875. aastal, kui talupoegadele olid kätte antud nende valdusõigusi tunnistavad reguleerimisaktid. 1886. aasta 12. juuni seadusega muudeti väljaostmine kohustuslikuks ja senised reguleerimisaktid asendati väljaostuaktidega.¹⁹ Liivimaa kubermangule määratud aastane väljaostusumma (251 777 rubla) jagati talude vahel vastavalt neilt seni nõutud obrokimaksu suurusele ja see tuli tasuda regulaarsete osamaksetena ühesuurustes osades 44 aasta jooksul.

¹⁴ Kahk, J. Eesti ala kroonumõisate rendidokumentatsioon kui allikmaterjal feodalismilt kapitalismile ülemineku perioodi alguse (1840-ndate aastate) majanduslike protsesside uurimiseks. – Eesti NSV TA Toimetised. Ühiskonnateadused, 1972, 2, 134.

¹⁵ Kruus, H. Talurahvakäärimine Lõuna-Eestis XIX sajandi 40-ndail aastail. Tartu, 1930, 402.

¹⁶ Мнерина А. К вопросу о развитии капитализма в сельском хозяйстве Курляндской губернии во второй половине XIX века. – Rmt: Против идеализации младолатышского движения. Рига, 1960, 184.

¹⁷ Kuramaal takistasid läbiviimata reguleerimistööd talude ostu sel määral, et enne väljaostu sunduslikuks muutmist jõuti seal päriks osta ühtekokku kõigest 197 majapidamist (Kuehn, L. Rückblick auf die Agrar-Gesetzgebung für die baltischen Krondomänen. – Baltische Monatschrift, 1888, 34, 138).

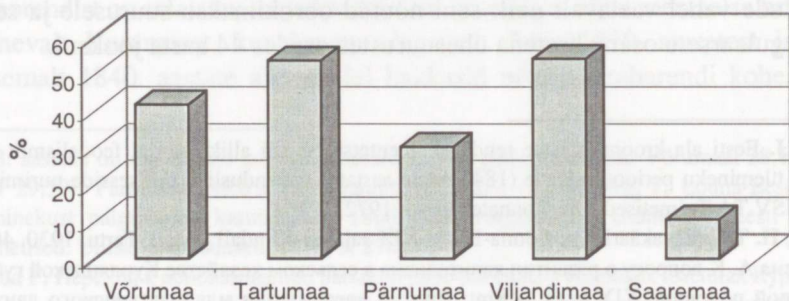
¹⁸ Полное Собрание Законов Российской Империи (ПСЗ) II, XLIV, nr 46 883.

¹⁹ ПСЗ III, VI, nr 3807.

Esimesed talud osteti päriseks veel enne reguleerimistöõde lõpetamist. Kogu Liivimaal jõuti enne 1869. aasta seaduse kehtestamist välja osta ühtekokku 425 talundit²⁰, neist Eesti alal alla saja. Ulatuslikum väljaost algas reguleerimistöõde lõppemise järel 1875. aastal. Erinevalt raharendile ülemineku tempost, mis oli maakonniti sarnane, olid lahknevused ostuintensivsuses maakondade vahel väga suured (joon 2). Saaremaal osteti enne sunduslikule väljaostule viimist päriseks kümnendik taludest, Viljandi- ja Tartumaal üle poole.

Mida järeldada toodud andmete põhjal? Kõigepealt juhitagu tähelepanu asjaolule, et otsus, kas talu osta või mitte, sõltus ainuüksi taluperemehe soovist. Ehkki väljaost kestis liiga lühikest aega selleks, et üksnes väljaostu käigu põhjal teha järeldusi talupoegade suhtumise kohta, võib väita, et oludes, kus ostu mingid seadusenormid peale ei surunud (kuni 1886. aastani), polnud taluperemeeste huvi selle vastu ülemäära suur. Ja seda olukorras, kus hinnad olid eramõisatega võrreldes üsna madalad ja väljaostutingimused soodsad.

Ent kas madal ostuaktiivsus Saaremaal tulenes taluperemeeste vastumeelsusest, kartusest uuenduste ees või muudest teguritest? Ilmselt tuleb seletust otsida ennekõike majanduslikest võimalustest. Suurima ostuaktiivsusega Lõuna-Tartumaa ja Lõuna-Viljandimaa kuulusid eestikeelse Liivimaa jõukate piirkondade hulka, Saaremaa aga vaeste sekka. Mulgimaal asuvas Vana-Karistes nõudsid peremehed talude müümist juba 1861. aastal.²¹ Et mõis oli vürst Barclay de Tolly käsutuses ja mitte vahetult kroonu hallata, võttis ostuloa nõutamine aega. 1863. aastal, kui riigivarade valitsus oli Barclay de Tollyga jõudnud kokkuleppele viimasele mõisast loobumise korral makstava hüvitise suuruse osas, läks mõis taas kroonu kätte ja soovijad, keda oli ühtekokku 74, said oma talud päriseks osta. Vana-Kariste taluperemehed olid ilmselt saanud innustust naabruses asuvaist mõisaist, kus Liivimaal esimeste seas talusid päriseks müüma hakati. Mõisapidaja nõusolek pole aga ilmselt seostatav mitte niivõrd tema edumeelsusega, kui võrd

Joon 2. Päriseksostetud talude hulk 1886. aastal. Allikas: Latvijas Valsts vēstures arhīvs, f 183, n 94, s 173. Väljaostetud talude osakaalu arvutamisel on jäetud kõrvale mõisad, kus talupojad ei saanud mõisa õiguslikust seisundist tulenevalt enne 1886. aastat talusid päriseks osta.

²⁰ Kuehn, L. Rückblick, 138.

²¹ LVVA, f 183, n 22, s 29, l 2–2p, 6–7p; s 76.

kaine majandusliku arvestusega: palgalise tööjõuga mõisa majandamisel tekkinud raskustest²² pakkus lihtsa väljapääsu riigilt saadav kindel aastane hüvitis.

Seevastu nendes mõisates, kus oli 1840. aastatel keeldutud raharendist, polnud ka palju taluostjaid.²³ Võrumaal arenes väljaost kõige aeglasemalt Haanjas, Vana-Kasaritsas ja Vastse-Kasaritsas. Nende Rõuge kihelkonna idaosas asunud valdade vaesus ja mahajäämus torkasid silma ka veel 1920. aastatel.²⁴ Talude põllud olid väikesed (ajavahekikus 1849–1875 kasvas talude hulk kaks korda, 229-lt 482-le)²⁵, põlluviljakust hindasid kroonuametnikud kubermangu kõige kehvemaks. Aastakümneid ei suudetud tasuda eri kapitalidelt saadud viljalaene: 1869. aastaks küündisid 1830.–1840. aastate ikaldustest tingitud võlad rahalisse väärtusse ümber arvestatuna 65 000 rublani. Talude väljaostu käivitumisele eelnenud näljahäda 1869. aastal tabas seda kanti eriti valusalt.²⁶

Kui looduslikke ja sellest johtuvaid majanduslikke olusid pidada esmatähtsaks ostuaktiivsuse kujundajaiks, võiks eeldada, et kõige rohkem osteti päriks suuri talusid ja kõige vähem väiketalusid. Tartumaal oligi ostuintensiivsus keskmisest kõrgem suurtalude levikualal (Ilmjärve, Pangodi, Taabri, Vana-Nõo ja Väike-Ulila mõisas). Piirkondades, kus taluvaldused olid killunenud (Võrumaal Haanja, Vana-Kasaritsa ja Vastse-Kasaritsa mõisas; Pärnumaal Jõõpre, Häädemeeste, Orajõe ja Tahkuranna mõisas²⁷) edenes väljaost suhteliselt aeglasemalt. Piirkonna tasandil täheldatav sõltuvus talu suuruse ja ostuaktiivsuse vahel pole aga tihtipeale nähtav mõisa tasandil. Olemasolevate andmete põhjal ei ilmne, et ühe mõisa piires oleks harilikult ostetud märgatavalt rohkem suurtalusid ja vähem väiketalusid. Vaadeldes Saaremaal väljaostetud talude jagunemist suurusrühmadesse, ilmneb, et väiketalude ja keskmike osatähtsus vastab nende osakaalule talude üldstruktuuris.²⁸

Kogu talumaa jäi rendile üheksas mõisas, millest kaheksa paiknes Saaremaal ja üks Kihnu saarel²⁹. Jälgides ostuintensiivsust Saaremaal mõisa tasandil, nähtub,

²² LVVA, f 183, n 22, s 29, l 8–8p. Mõisniku soovis saada mõisast loobumisel hüvitist polnud midagi eriskummalist. Et saada teenete eest ajutiselt rendile antud kroonumõisaid taas kroonu vahetusse haldusse, kavandas riigivarade ministeerium mõisapidajatele loobumise korral hüvitise maksmist (RGIA, f 385, n 1, s 142, l 124–154).

²³ Nt Vastse-Kasaritsa, Vana-Kasaritsa, Võrumõisa, Haanja ja Laius-Tähkvere mõisas. Lisaks tõusis rent (võrrelduna 1869. aastaga), mille alusel kujundati ostuhind, nt Vana-Kasaritsas 67,8%, Vastse-Kasaritsas 33,7% (LVVA, f 184, n 1, s 789, l 11–14). Renditõusust tingitud makseraskuste leevendamiseks anti Vana-Kasaritsas ja Haanjas kuueks aastaks maksusoodustusi (LVVA, f 183, n 93, s 754, l 23–23p, 34–34p, 39–40).

²⁴ Võrumaa. Peatoim J. Rumma. Tartu, 1926, 294.

²⁵ LVVA, f 186, n 3, s 60, 68, 184; EAA, f 536, n 2, s 23; f 552, n 2, s 318, 319.

²⁶ RGIA, f 385, n 1, s 161, l 213–218p.

²⁷ Kolmes viimati mainitud mõisas pidanuksid põllupidamise vähest tulukust kompenseerima sissetulekud jõudsalt arenevast laevaehitusest (Pärnumaa. Peatoim A. Tammekann. Tartu, 1930, 331–332).

²⁸ Lust, K. Uuenev Saaremaa, 80.

²⁹ Kihnu õigeusulised talupojad põhjendasid reguleerimisaktidest keeldumist (nende vastuvõtmine oli aga eelduseks talu väljaostmisele) ka talumaade kehvusega (RGIA, f 384, n 6, s 4538, l 106–107p). Rendihinna tõus jäi tagasihoidlikuks (16%) (LVVA, f 184, n 1, s 789, l 7–8). Liialt kõrge rendimäära üle kaebasid reguleerimistulemuste teatavaks tegemisel 1873. aastal ainult seitse talupoega (LVVA, f 184, n 1, s 750, l 77).

et mõned eelnimetatud kaheksast mõisast olid väga vaesed. Agaramat ostu Muhemaal, Torgus ja Mustjalas võib seostada paremate tulunduslike oludega, mis jootusid kalapüügi, mandril töötamisest saadud sissetulekute ja Mustjalas ka laevanduse suuremast osatähtsusest.³⁰ Oleks aga ilmne liialdus väita, et piirkondades, kus kapitalistlikud suhted olid enam arenenud, ostsid peremehed suure õhinaga talud päriseks ja vaesemates raha ostuks ei leitud. Talusid ei ostetud näiteks ka Uuemõisas, mis oli põllumajanduslikult edenenumaid kante Saaremaal. Mandri-Liivimaa arenes väljaost aeglaselt näiteks Väike-Rõngus, Laiusel, Kõos, Vastemõisas jm, ehkki peremeeste maksuvõime pidanuks olema piisav, et koht päriseks osta.

Eramõisais, kus talumaade ostmine eeldas mõlema poole, nii müüja kui ka ostja valmisolekut sõlmida seadusega lubatud tehinguid ja kus puudus igasugune riiklik sund talusid päriseks osta, edenes taluost hoopis visamalt kui kroonumõisates. Liivimaa mandriosa eramõisais jõuti 50 protsendise näitajani alles 30 aasta jooksul pärast talude ostu-müüki lubava seaduse vastuvõtmist.³¹ Kui Saaremaa kroonumõisates osteti 10 aastaga kümnendik taludest, siis eramõisates kulus sellele tasemele jõudmiseks 40 aastat.³² Teiselt poolt ei saa märkimata jätta, et kroonutalupoegade olukord oli 1875. aastal, kui laiaulatuslikum taluost võis alata, mitmeti soodsam kui talude ostu lubava seaduse vastuvõtmise järel nende seisukaaslastel eramõisates. Selleks ajaks oli Mandri-Liivimaa eramõisates juba rohkelt talusid päriseks ostetud ja tehingu kasulikkus pidanuks olema hajutanud kõhklevate (kroonu)talupoegade kartused. Raharenti tasudes olid nad juba jõudnud harjuda turusuhetega. Ometi ei tarvitsenud eramõisatega võrreldes märgatavalt madalam ostuhind olla kõigile kohe jõukohane, sest ostuhinna väljaarvutamise aluseks olev rent oli seni makstust kubermangus tervikuna keskeltläbi 30 protsenti kõrgem.³³ Et tegu on keskmise näitajaga, siis võis rent mõnel pool tõusta isegi 70 protsendi võrra, üksikjuhtudel võis see aga ka väheneda. Olemasolevad andmed lubavad väita, et kroonutalupoegade ostuaktiivsust ei saa kaugeltki taandada üksnes talundite majanduslikule kandevõimele, ent selleta poleks väljaost käivitunud.

Raharendile ülemineku käik kroonukülas näitab, et õigus on neil, kes rõhutavad mõisnike vastumeelsust agraaruuenduste suhtes ja riigivõimu kesket rolli nende elluviimisel. Ülemineku kujundasid riigi poolt ettekirjutatud seadusenormid. Ehkki talupojad harilikult ei nõudnud kiiremat teotöö asendamist raharendiga, pole paljude taluperemeeste ettevaatlikkus raharendile üleminekul seletav loomumase alalhoidlikkusega. Nende probleemid olid majanduslikku laadi. Talupojad olid valmis raharendile üle minema niivõrd, kuivõrd majanduslik järg seda võimaldas. Et talude ostmine või mitteostmine sõltus kuni ostu sunduslikuks tegemiseni kroonukülas ainuüksi talupojast, siis saab selle protsessi kulu põhjal

³⁰ Lust, K. Uuenev Saaremaa, 77–78.

³¹ Kahk, J. Talude päriseksostmise aegu. Tallinn, 1993, 65.

³² Lust, K. Uuenev Saaremaa, 83–84.

³³ Uue rendihinna väljaarvutamiseks kubermangu tasandil (260 000 rubla) tõsteti 1869. aasta määra 30 protsendi võrra.

hinnata üksnes talupoja enda initsiatiivikust. Vaatamata kohatisele passiivsusele, polnud talurahva üldhoiak ei eitav ega ka mitte umbusklik. Eramõisates, kus ostmine sõltus ka müüja ehk mõisniku huvist tehingu vastu, käivitus protsess märksa aeglasemalt.

EMANCIPATION OF STATE PEASANTS IN THE ESTONIAN PART OF LIVLAND

Kersti LUST

The modernisation of economic life in the Baltic provinces in the 19th century and in the first decades of the 20th century brought about deep changes in agriculture as well. Among others the transition from labour rent to money rent and the emergence of peasant land ownership were the main features of the peasant emancipation. Related changes followed: peasants had to become agricultural entrepreneurs and focus on commercially orientated production. As long as corvee persisted there was no need for peasants to switch to more rational tilling methods.

Neither the transition to money rent nor the purchase of farms took place all over the three Baltic *guberniyas* at the same time and they did not follow the same pattern. Both the legislation and practice varied to a great degree. On the state estates the rate of money rent was fixed. On the private manors the provisions of law allowing for payment of rent in money could be implemented only on the initiative of the manor owners. The terms of the contracts made with peasants were up to the manor owner to decide. Therefore, on the private manors the transition to money rent crept forward considerably slower than on the state estates. On the state estates the purchase price was fixed according to the land taxation whilst on private manors landowners could extract from the peasants as much as they desired. No wonder that land prices on the state estates were considerably lower than on the private manors.

The provisions of the Law on State Estates' Management in the Baltic *guberniyas* of 1841 allowing for payment of rent in money prescribed that the transition required the peasants' consent. It could be effected either by individual households or by the decision of a commune. The Land Settlement Instruction of 1845 granted the peasants the right to switch to money rent after the expiration of the lease contract on the state estate. It prescribed that farms located far from the manor had to be transferred to money rent, too. The Instruction of 31 October 1846 prescribed that after the expiration of the lease contract on the state estate, notwithstanding the results of the state-financed land settlement and taxation campaign, the consent of peasants was to be asked to replace corvee with money rent. In the cases the land settlement and taxation campaign had been accomplished the rate of rent was fixed according to the taxation results, if not, it was fixed in temporary *wackenbücher*. On the other manors the form of rent was dependent on the agreement between the landlord and the peasant.

The transition process became especially intensive since 1848. By 1855 farms on money rent made up 70% of all farms on the state estates. Ten years later only very few farms on the state estates fulfilled corvee duties. It is important to point out that the speed of the process of the transition to money rent in the most backward areas, like Saaremaa, did not fall behind of that on state estates in much more economically developed regions in Livland.

The replacement of corvee duties with money rent paid directly to the state increased state revenues. The policy of the tsarist government aimed at introducing money rent on the state estates. In some cases officials even had to persuade reluctant peasants to switch to money rent. Landlords were usually not willing to give up corvee. The corvee-based manors could not do without the unpaid labour force. The rapid transfer would have reduced, at least temporarily, the revenues from the estates. In Livland the state peasants' response to the attempts of the tsarist government to transfer them to money rent was more cautious than in the province of Courland. This does not necessarily indicate peasants' backwardness. They were just poorer than their counterparts in Courland.

Soviet historiography suggested that the driving force behind progress in the countryside was the anti-feudal struggle of peasantry. Landlords' inherent conservatism and resistance to innovations could be overcome only by the intrusion of the tsarist government. Research on the transition to money rent on the state estates does not lead to proving this explanatory scheme to be false.

The peasants living on state estates were granted the right to buy their farms for perpetuity in 1859. However, as the taxation of land had not yet been carried out by that time the peasants could not make use of that right to any larger extent until 1875. By that year less than 100 farms had been bought in the Estonian part of Livland. In the next 10 years the peasants could choose whether to buy their farms or remain tenants. According to the law of 12 June 1886 the redemption of farms was made compulsory for all state peasants and the purchase price could be paid during the subsequent 44 years.

The share of farms purchased up to 1886 was above average in the counties of Viljandi and Tartu (more than half of the farms were bought), the lowest percentage was in Saaremaa (10%). As a rule, they were wealthier peasants, more prepared to deal with the free market who bought their farms. Although the peasants were more active in the regions with most fertile soils or fishing opportunities, the economic position of the peasants was a necessary precondition though not the only factor that determined the speed of the process of buying land for perpetuity. It was not only in the less developed regions that peasants remained tenants. Their conservative-mindedness should also be taken into account.

In fact, it was modernisation from above. It was the government legislation that forced the peasants to start paying money rent instead of labour rent. The majority of the peasants bought their farms for perpetuity after it had been made compulsory for them by law.